

Krzysztof BURCZAK, Waław URUSZCZAK, Wojciech GÓRALSKI, Józef KRUKOWSKI, *Konkordaty Polskie. Historia i terażniejszość*, red. Józef Krukowski, Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL 2019, ss. 517, ISBN 978-83-7306-836-0.

DOI: <http://dx.doi.org/10.18290/rnp.2019.29.2-10>

Św. Iwo z Chartres (ok. 1040-1116), uważany za jednego z najwybitniejszych prawników w Kościele, napisał: „[...] kiedy władza królewska i kapłańska zgadzają się ze sobą, wówczas dobrze rządzony jest świat, kwitnie i owocuje Kościół, a kiedy się ze sobą nie zgadzają, to nie tylko małe rzeczy się nie rozwijają, ale także wielkie upadają”¹. Historia relacji między państwem a Kościołem ukazuje, że zdanie to jest prawdziwe i wciąż aktualne. Poszczególne systemy prawne wzajemnych stosunków istniejących między obiema społecznościami są tego potwierdzeniem. Dlatego w układaniu relacji prawnych między państwem i Kościołem tak duże znaczenie ma korzystanie z najlepszego z możliwych instrumentów prawnych. Jest nim konkordat. Instytucja ta, ukształtowana w okresie średniowiecza, mimo poddania różnorodnym przemianom o charakterze społeczno-politycznym, ustrojowym, kulturowym i eklezjologicznym, zachowała właściwą sobie użyteczność do czasów współczesnych. Konkordat jest dwustronną umową międzynarodową zawieraną między Stolicą Apostolską i najwyższymi organami władzy danego państwa, której implikacją są skutki prawne w porządkach układających się stron. Właśnie tej instytucji, w kontekście wyakcentowania jej funkcjonowania w Polsce, poświęcona jest recenzowana publikacja: *Konkordaty Polskie* [pisownia oryg. – Rec.]. *Historia i terażniejszość*.

Autorami tego imponującego dzieła, obejmującego aż 517 ponumerowanych stronic, są wybitni znawcy nie tylko historii Polski i Kościoła w Polsce, ale również prawa kanonicznego, w tym kościelnego prawa publicznego, oraz prawa wyznaniowego. Należą do nich: ks. dr hab. Krzysztof Burczak, prof. KUL, prof. dr hab. Waław Uruszczak, ks. prof. dr hab. Wojciech Góralski oraz ks. prof. dr hab. Józef Krukowski, który jest także inicjatorem pracy badawczej zaprezentowanej w monografii problematyce i jej redaktorem naukowym. Grono takich specjalistów nie wymaga ich przedstawienia Czytelnikowi w recenzji, choć zainteresowani mogą w publikacji zapoznać się z notami biograficznymi Autorów (s. 497). Dobór tak wykwalifikowanych ekspertów, niewątpliwie zasłużonych w nauce oraz pracy w służbie Bogu i Ojczyźnie, gwarantuje wysoki poziom merytoryczny książki.

Recenzowana pozycja została wydana w 2019 r. przez prestiżowe, istniejące od 1934 r. Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II w ramach Prac Wydziału Nauk Prawnych tejże instytucji. Warto odnotować, że Wydawca należy do grona wydawnictw uznanych

¹ „[...] quia cum regnum et sacerdotium inter se conveniunt, bene regitur mundus, floret et fructificat Ecclesia. Cum vero inter se discordant, non tantum parvae res non crescunt, sed etiam magnae res miserabiliter dilabuntur”, S. IVO CARNOTENSIS, *Epistola CCXXXVIII*, [w:] *Patrologiae cursus completus. Series latina prior*, t. CLXII: *Sancti Ivonis Carnotensis Episcopi, Opera omnia. Opuscula, diplomata, epistolae*, red. J.P. Migne, Paris: Excudebatur et venit apud J.-P. Migne editorem 1854, kol. 246 B.

i premiowanych punktowo przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego na mocy komunikatu z dnia 18 stycznia 2019 r. w sprawie wykazu wydawnictw publikujących recenzowane monografie naukowe (numer w wykazie 353). Informacja ta jest istotna również ze względu na fakt, że oceniana książka została zaopatrzona w dwie recenzje wydawnicze, co należy w Polsce do dobrej i godnej utrzymywania praktyki, ponieważ udział recenzentów wydawniczych w procesie publikowania dzieła, potwierdza jego naukowy charakter. Ponadto w dniu 19 czerwca 2019 r. monografia została zaprezentowana w Sekretariacie Konferencji Episkopatu Polski.

Struktura książki jest następująca: prezentacja autorstwa bp. dr. hab. Artura Mizińskiego – Przewodniczącego Kościelnej Komisji Konkordatowej i Sekretarza Generalnego Konferencji Episkopatu Polski, wykaz skrótów, wprowadzenie, rozdział wstępny, dwie części: I – *Historia konkordatów polskich*, składająca się z czterech rozdziałów i II – *Teraźniejszość: Konkordat między Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską 1993-1998* obejmująca siedemnaście rozdziałów. Po merytorycznych częściach znajdują się: streszczenie w języku angielskim, zakończenie, bibliografia, osiem aneksów, indeksy: osobowy i rzeczowy, noty o Autorach oraz spisy treści w języku angielskim i polskim.

Wprowadzenie (s. 9-12), napisane przez Redaktora naukowego, zawiera wszystkie wymagane elementy. Problem badawczy i cel pracy zostały określone następująco: „Przedmiot rozważań zawartych w niniejszej publikacji dotyczy regulacji stosunków między Państwem Polskim a Kościołem Katolickim przy użyciu najlepszego z możliwych instrumentów, jakim jest konkordat [...]. Głównym jej celem jest całościowe ujęcie tej frapującej problematyki w aspekcie historycznym i współczesnym. W tym sensie dzieło to stanowi «novum» w literaturze prawniczej” (s. 9). We wprowadzeniu zostały również określone i wyjaśnione zastosowane w publikacji metody odpowiednie dla każdej z części: w I – metoda historyczno-prawna, w II – metoda dogmatyczno-prawna.

Rozdział wstępny pt. *Pojęcie i rodzaje konkordatów* (s. 13-32) ma charakter wprowadzający, wyjaśniający i porządkujący stosowaną w publikacji terminologię. Jego Autor, J. Krukowski, przedłożył Czytelnikowi ogólne zagadnienia związane z instrumentem prawnym, jakim jest konkordat. Przedstawił historię kształtowania się nazwy „konkordat”, a następnie zdefiniował tę umowę międzynarodową. Scharakteryzował strony konkordatu, wyróżniając wśród nich strony czynne i bierne. Autor określił także przedmiot umowy konkordatowej, co pozwoliło Mu na dokonanie klasyfikacji konkordatów według różnych kryteriów, tj.: 1) przedmiot w rozwoju historycznym; 2) formę zawierania; 3) zakres regulowanych spraw; 4) technikę redagowania przepisów prawnych.

W pierwszej, historycznej części monografii zawarte zostały cztery rozdziały. Autorem pierwszego pt. *Dagome iudex prototypem konkordatów* (s. 35-60) jest K. Burczak. Rozdział poświęcony został dokumentowi poświadczającemu oddanie przez Mieszka I państwa polskiego w protektorat Stolicy Apostolskiej. W ten sposób zawiązany został stosunek prawny, na mocy którego państwo polskie miało obowiązek płacić trybut na rzecz Stolicy Apostolskiej, przy jednoczesnym zyskaniu ochrony przed atakami państw sąsiednich. Zobowiązanie Stolicy Apostolskiej do takiej protekcji było politycznym celem Mieszka I. Umożliwiło także budowę na ziemiach polskich własnych struktur kościelnych.

Rozdział *Konkordaty nienazwane i nazwane w Polsce przedrozbiorowej* (s. 61-91), autorstwa W. Uruszczaka, stanowi charakterystykę i analizę wielu różnych form umów zawieranych między państwem polskim i Kościołem katolickim od początków istnienia państwa do rozbiorów Polski. Realizując cel postawiony w niniejszym rozdziale Autor dokonał rozróżnienia terminologicznego na pojęcie konkordatu w ścisłym i szerszym znaczeniu. Umożliwiło to klasyfikację opisywanych umów, spośród których tylko jedna spełniała kryteria konkordatu w ścisłym znaczeniu. W. Uruszczak uznał za taką konkordat zawarty 6 sierpnia 1736 r. w sprawie opactw komendatoryjnych, ratyfikowany przez papieża Klemensa XV i przyznający królowi uprawnienia do mianowania 13 opactw.

W. Góralski rozdział pt. *Konkordat polski z 1925 r.* (s. 93-119) poświęcił umowie międzynarodowej zawartej między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską w okresie dwudziestolecia międzywojennego. Była to pierwsza tego typu umowa, która regulowała całokształt spraw dotyczących wzajemnych relacji między społecznościami: kościelną i państwową w Polsce. Autor przedstawił

genę zawarcia Konkordatu. Następnie szczegółowo przeanalizował jego postanowienia. W końcowej części rozdziału odniósł się do realizacji gwarancji konkordatowych, które miały ogólny charakter, w związku z czym niejednokrotnie wymagały doprecyzowania w aktach wykonawczych. Ten etap obciążony był jednak szeregiem trudności, których finałem stało się jednostronne zerwanie umowy międzynarodowej przez Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej w 1945 r.

Ostatni rozdział części historycznej przez J. Krukowskiego opatrzony został tytułem: *Porozumienia między przedstawicielami Episkopatu Polski i Rządu komunistycznego z 1950 i 1956 r.* (s. 121-144). Już sama intytulacja wskazuje na to, że nie były to umowy zawierane ze Stolicą Apostolską. Po zerwaniu Konkordatu z 1925 r. oficjalne stosunki dyplomatyczne nie zostały wznowione. Dlatego z inicjatywy strony kościelnej w Polsce, pod przewodnictwem Prymasa Stefana Kardynała Wyszyńskiego, wyposażonego przez papieża w specjalne uprawnienia, podjęto starania umożliwiające uzyskanie gwarancji pełnienia przez Kościół w Polsce swojej misji. Należy podkreślić, że porozumienia zawierane między Episkopatem Polski i Rządem komunistycznym w Polsce nigdy przez Stolicę Apostolską nie zostały zanegowane.

Jedynym Autorem części drugiej publikacji, odnoszącej się do współczesności, jest J. Krukowski. Studium to „zawiera omówienie genezy i obszerny komentarz” (s. 11) Konkordatu zawartego w 1993 r. i ratyfikowanego w 1998 r. Składa się na nie siedemnaście rozdziałów. Są one następujące: 1) *Geneza Konkordatu polskiego 1993-1998* (s. 147-169); 2) *Konkordat a Konstytucja RP* (s. 171-206); 3) *Stosunki dyplomatyczne między Stolicą Apostolską a Polską* (s. 207-212); 4) *Gwarancje poszanowania szczególnych form autonomii Kościoła w Polsce* (s. 213-224); 5) *Uznanie osobowości prawnej Kościoła katolickiego i jego jednostek organizacyjnych* (s. 225-236); 6) *Swobodne i publiczne pełnienie przez Kościół swojej misji i jurysdykcji* (s. 237-240); 7) *Wolność Kościoła w dokonywaniu zmian w swojej strukturze terytorialnej i personalnej* (s. 241-252); 8) *Wolność kultu publicznego* (s. 253-264); 9) *Ochrona małżeństwa i rodziny* (s. 265-317); 10) *Edukacja katolicka* (s. 320-344); 11) *Duszpasterstwo szczególnych grup społecznych* (s. 345-357); 12) *Działalność misyjna i charytatywno-opiekuńcza instytucji kościelnych, zbiórki publiczne* (s. 360-366); 13) *Sytuacja majątkowa i finansowa instytucji kościelnych i osób duchownych* (s. 367-387); 14) *Ochrona obiektów sakralnych i kościelnych, jako dóbr kultury narodowej* (s. 389-393); 15) *Przepisy kościelne dotyczące spraw majątkowych i finansowych kościelnych osób prawnych* (s. 396-399); 16) *Klauzule wykonawcze* (s. 401-406); 17) *Następstwa ratyfikacji Konkordatu* (s. 407-411).

Również autorstwo zakończenia (s. 415-417) całej publikacji należy do Redaktora naukowego. J. Krukowski dokonał podsumowania przeprowadzonych przez wszystkich Autorów rozważań, ale także wysnuł wnioski dotyczące funkcji konkordatów polskich w dwóch epokach. W epoce konkordatów klasycznych, tj. zawartych przed Soborem Watykańskim II, umowy konkordatowe opierały się na założeniach dualizmu religijno-politycznego w wymiarze wertykalnym, zapewniając państwu polskiemu katolicki charakter, a Kościołowi katolickiemu w Polsce pozycję Kościoła państwowego. Natomiast w epoce konkordatów współczesnych, tj. opartych na nauczaniu *Vaticanum II* odnośnie do obecności Kościoła w świecie współczesnym, w Polsce zawarty został Konkordat w 1993 r. Ta umowa międzynarodowa promuje współczesny model demokratycznego państwa świeckiego opierającego się na separacji skoordynowanej. Tym samym nie zapewnia Kościołowi katolickiemu uprzywilejowanej pozycji w stosunku do innych Kościołów i związków wyznaniowych, ale zawiera gwarancje wolnościowe, których źródłem jest godność osoby ludzkiej. Ponadto ratyfikacja tej umowy przyczyniła się do stabilizacji stosunków prawnych między społecznością państwową i kościelną, czego nie udało się osiągnąć na podstawie innych aktów stanowionych. Co ważne, Konkordat ten pełni funkcję „instrumentu w budowaniu społeczeństwa obywatelskiego na fundamencie uniwersalnych wartości chrześcijańskich, zakodowanych w ponadtysiącletniej kulturze Narodu polskiego” (s. 417).

W odniesieniu do bibliografii (s. 419-440) należy stwierdzić, że została ona usystematyzowana i podzielona na źródła oraz wybór literatury. W źródłach wyodrębnione zostały źródła prawa kanonicznego oraz źródła prawa – z uwzględnieniem co do zasady hierarchii aktów normatywnych – wśród

których znalazły się konstytucje, umowy międzynarodowe, ustawy, rozporządzenia, zarządzenia, obwieszczenia i inne akty oraz orzecznictwo sądowe. W części źródłowej znajdują się także „inne materiały źródłowe”. Wybór literatury jest imponujący. Obejmuje literaturę polską i zagraniczną o łącznej liczbie 275 pozycji.

Należy także odnotować, że w dołączonym do publikacji aneksie znajdują się: 1) Konkordat z 1925 r. (s. 443-460) w języku francuskim i polskim; 2) porozumienie z 1950 r. (s. 461-463); 3) Konkordat z 1993 r. (s. 464-478) w języku polskim i włoskim; 4) ustawa ratyfikacyjna z 1998 r. (s. 478); 5) protokół wymiany dokumentów ratyfikacyjnych z 1998 r. (s. 479); 6) oświadczenie rządowe w sprawie wymiany dokumentów ratyfikacyjnych z 1998 r. (s. 479); 7) przemówienie Jana Pawła II wygłoszone w dniu wymiany not ratyfikacyjnych z 1998 r. (s. 480-482); 8) wyciąg z Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 1997 r. (s. 482-483).

Podsumowując recenzję niniejszego studium trzeba przypomnieć, że relacje prawne między wspólnotą kościelną i państwową zawsze były i wciąż należą do niezwykle delikatnej materii. Dzieje się tak dlatego, że obydwie strony są społecznościami odmiennego typu. W tej różnicy mają jednak wspólną cechę. Jest nią służebny charakter zarówno Kościoła, jak i państwa. Natomiast podmiotem, któremu służą – jest człowiek. Gwarancje konkordatowe w Polsce, z jednej strony mają służyć budowaniu takiego ładu moralnego i porządku prawnego, w którym istnieje poszanowanie praw człowieka do wolności sumienia i religii w życiu prywatnym i publicznym; z drugiej – mają zabezpieczać społeczeństwo od ograniczeń wolnościowych narzucanych ludziom przez reżim totalitarny. Dlatego recenzowana publikacja ma ogromne znaczenie teoretyczne i praktyczne. Jej lektura pozwala poznać i usystematyzować historię wzajemnych relacji między państwem i Kościołem w Polsce. Umożliwia także zrozumienie aktualnych zasad, na których te stosunki się opierają. Wreszcie, zawiera przykłady negatywnych skutków, kiedy te relacje są niewłaściwe lub nie ma ich wcale. Tym samym stanowi cenną lekcję ustrzegania się od błędów przeszłości, czym udowadnia, że w Polsce wynegocjowany został najlepszy model relacji Kościół-państwo w Europie. Z powyższych racji, ośmielam się postawić Redaktorowi dzieła, jego Autorom i Wydawcy postulat wydania monografii pt. *Konkordaty Polskie. Historia i teraźniejszość* w całości również w języku angielskim. Uzasadnieniem takiego wniosku niech jednak nie będzie hołdowanie popieranemu w nauce umiędzynarodowieniu publikacji naukowych podczas „wyścigu o punkty”, lecz umożliwienie wykorzystania osiągnięć i dorobku kultury Narodu polskiego przez społeczność kościelną i państwową na całym świecie w procesie zapewnienia należnych gwarancji i ich realizacji w służbie osoby ludzkiej i prawdy o człowieku.

Anna Słowikowska
Adiunkt w Katedrze Kościelnego Prawa Publicznego i Konstytucyjnego
Instytut Prawa Kanonicznego
Wydział Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji
Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II
e-mail: sanka@kul.pl
<https://orcid.org/0000-0002-9002-166X>